

Козаченко Ганна Володимирівна
доктор економічних наук за спеціальністю
08.00.04 – Економіка та управління
підприємствами (за видами економічної
діяльності),
професор за кафедрою менеджменту,
професор кафедри фінансів і банківської
справи Полтавського національного
технічного університету імені Юрія
Кондратюка (м. Полтава)

Перша публікація з економічної безпекології:

Козаченко Г. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монография] // Г. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. - 280 с.

Найбільш вагомій публікації з економічної безпекології:

1. Козаченко Г. В. Тіньова економіка в Україні як загроза економічній безпеці держави: джерела, властивості, підходи до дослідження / Г. В. Козаченко, М. В. Кравченко. - В кн.: Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія]; в 3-х т. Т. 2 / за заг. ред. Г. В. Козаченко. - Луганськ: ТОВ "Віртуальна реальність", 2012. - С. 47-95.
2. Козаченко Г. В. Властивості системи тіньової економіки та її вплив на економічну безпеку регіону / Г. В. Козаченко, М. В. Кравченко. - В кн.: Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія]; в 3-х т. Т. 3 / за заг. ред. Г. В. Козаченко. - Луганськ: "Промдрук", 2014. - С. 130–164.
3. Козаченко Г. В. Підхід до розробки інформаційно-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки підприємства / Г. В. Козаченко, С. В. Кавун. - В. кн.: GR та PR менеджмент в контексті економічної безпеки : [монографія]; за заг. ред. І. П. Мігус. - Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А., 2014. - С. 286–304.
4. Козаченко Г. В. Мета як системотворчий чинник системи економічної безпеки підприємства / Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко, Є. І. Овчаренко. - В. кн.: Сучасні перспективи розвитку систем економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання : [монографія]; за заг. ред. І. П. Мігус. - Черкаси: ТОВ "МАКЛАУТ", 2012. - С. 181–221).
5. Козаченко Г. В. Система економічної безпеки підприємства: структура та режими функціонування / Г. В. Козаченко, О. В. Ілляшенко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 25. Ч. II. - Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2013. - С. 198–206.
6. Козаченко Г. В. Эксплейнарный базис экономической безопасности стратегического альянса / А. В. Козаченко, Л. Є. Шульженко // Новая экономика. - 2013. - №2(62). - С. 185–191.
7. Козаченко Г. В. Механізм управління у системі економічної безпеки підприємства: призначення, зміст та структура / Г. В. Козаченко, О. В. Ілляшенко // Вісник Хмельницького національного університету. - 2014. - №3. Т.3. - С. 25-28.
8. Козаченко А. В. Развитие защитного подхода в экосесенте / А. В. Козаченко, Т. М. Адаменко // Новая экономика. - 2014. - №2(64). - С. 100–107.

Погорелов Юрій Сергійович
доктор економічних наук за спеціальністю
08.00.04 – Економіка та управління
підприємствами (за видами економічної
діяльності),
доцент за кафедрою менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Полтавського національного технічного
університету імені Юрія Кондратюка
(м. Полтава)

Перша публікація з економічної безпекології:

Погорелов Ю. С. Использование показателей затрат в оценке социально-экономической безопасности предприятия / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов Экономика и управление. - 2007. - №3. - С. 79-85.

Найбільш вагомі публікації з економічної безпекології:

1. Погорелов Ю. С. Митна служба як суб'єкт економічної безпеки держави / Ю. С. Погорелов, Є. М. Рудніченко. - В. кн.: Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія]; в 3-х т. Т. 2 / за заг. ред. Г. В. Козаченко. - Луганськ: ТОВ "Віртуальна реальність", 2012. - С. 95-115.

2. Погорелов Ю. С. Економічна безпека у системі вищої освіти України: сутність та характер / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, Г. Д. Тюленев. - В. кн.: Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія]; в 3-х т. Т. 3 / за заг. ред. Г. В. Козаченко. - Луганськ: "Промдрук", 2014. - С. 71–129.

3. Погорелов Ю. С. Витрати на забезпечення економічної безпеки: сутність та загальна структура / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов // Управлінські інновації. Зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету. Вип. 2. - Тернопіль: ТНЕУ, 2012. - С. 178–184.

4. Погорелов Ю. С. Понятійний апарат еволюційної теорії як інструмент опису взаємодії суб'єктів економічних відносин в контексті економічної безпеки держави / Ю. С. Погорелов, Є. М. Рудніченко // Управління проектами та розвиток виробництва. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 2(46). - Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2013. - С. 135–141.

5. Погорелов Ю. С. Підвищення конкурентоспроможності підприємства в контексті його економічної безпеки: нові підходи / Ю. С. Погорелов, К. А. Крюкова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - 2013. - № 11 (200) - С. 219-225.

6. Погорелов Ю. С. Процедури контролю як елемент системи економічної безпеки підприємства / Ю. С. Погорелов, Г. В. Булкот // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 26. Ч. I. - Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2014. - С. 199-207.

7. Погорелов Ю. С. Проблемы формирования методологического базиса науки об экономической безопасности предприятия / Ю. С. Погорелов, Т. М. Адаменко // Новая экономика. - 2015. - №2(66). - С. 173-181.

Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕКОЛОГІЇ

Розглянуто деякі з проблем сучасної економічної безпекології: системотворення, можливість управляти економічною безпекою підприємства, оцінювання економічної безпеки підприємства. Показано вплив їхньої невирішеності на формування теоретичного та експлейнарного базису економічної безпекології. Дж. 23.

Ключові слова: економічна безпекологія, підприємство, проблема, системотворення, управління, оцінювання.

JEL M29

Постановка проблеми та виділення її невирішеної частини. Економічна безпека у наш час перетворилася на найважливішу умову діяльності вітчизняних підприємств. Забезпечення економічної безпеки сьогодні стає однією з головних цілей управління підприємством. З одного боку, це сприяло формуванню та розвитку безпекознавства, а, з іншого, саме безпекознавство сприяло залученню уваги до проблематики економічної безпеки.

Наразі в Україні відбувається актуалізація проблематики економічної безпеки, що супроводжується глибоким осмисленням явищ та процесів, генерацією нових ідей, появою свіжих поглядів, формулюванням та уточненням понятійно-категорійного апарату. У наш час формується комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення явищ економічної безпеки, творче переосмислюються концептуальні та теоретичні основи управління, права, соціології, антропології та ін., виявляються і досліджуються загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем економічної безпеки різного класу, що надає цілісне уявлення про закономірності та наявні зв'язки в її системному забезпеченні.

З накопиченням знань безпекознавства, як і будь-який науковий напрям (але істинний), має перетворюватися на науку - економічну безпекологію - галузь знань про природу економічної безпеки об'єктів (національна економіка, регіон, галузь, підприємство), її джерела та передумови, оцінювання та забезпечення. Накопичених сьогодні знань щодо економічної безпеки достатньо, щоб можна було переходити до їхнього системного упорядкування та перетворення, що є першим кроком до оформлення економічної безпекології – науки про економічну безпеку за вертикаллю «національна економіка - регіон (галузь) - суб'єкт господарської діяльності».

Економічна безпека за вертикаллю «національна економіка - регіон (галузь) - суб'єкт господарської діяльності» як сукупність окремих положень особливо активно вивчалася і вивчається у пострадянських країнах - Росії, Україні та Білорусі. Кожен з рівнів цієї вертикалі з різною мірою глибини, теоретичним рівнем та оригінальністю розробок досліджений у наукових працях вітчизняних та російських дослідників.

Проте не можна говорити, що в економічній безпекології вирішено всі питання, що існує струнка система положень щодо природи економічної безпеки, системотворення, способів оцінювання та забезпечення економічної безпеки і умов їхнього результативного застосування. Радше, навпаки, підвищення статусу

накопичених знань – з безпекознавства до економічної безпекології – висуває більш суворі вимоги до обґрунтованості положень, їхнього взаємозв'язку, цілісності експлейнарного, теоретичного та методологічного базисів, примушує до перегляду низки положень, які у безпекознавстві видавалися зрозумілими та такими, що претендували на фундаментальність.

Проблематика економічної безпекології сьогодні є дуже актуальною на всіх рівнях, але особливо – на рівні підприємства. Тому є підстави зупинитися на деяких з наявних проблем. Всі проблеми навіть окреслити у межах однієї статті неможливо.

Метою статті є окреслення найгостріших наявних проблем у сучасній економічній безпекології на рівні підприємства, розв'язання яких сприятиме цілісності системи знань про економічну безпеку.

Основний матеріал дослідження. За своєю побудовою економічна безпекологія є вченням, комплексом взаємопов'язаних ідей, внутрішньо диференційованою, але цілісною системою знань, в якій одні елементи залежать від інших, а початковий базис становить сукупність тверджень, понять і категорій, визначених за певними методологічними принципами і правилами.

Основоположним процесом в економічній безпекології є системотворення – використання системної методології у поясненні закономірностей забезпечення економічної безпеки держави, регіону або підприємства. Ідея системного характеру забезпечення економічної безпеки сьогодні однозначно прийнята науковцями і не заперечується, адже системну парадигму сьогодні розглядають поруч з класичною, інституціональною та еволюційною парадигмою економічної науки. Але стосовно системотворення в економічній безпекології слід визнати відсутність чіткого розуміння змісту, структури та функцій системи економічної безпеки підприємства, її місця у системі управління підприємством, недосконалість понятійно-категоріального апарату, в межах якого відбуваються активні междисциплінарні термінологічні запозичення, а також механізмів функціонування та управління системою, оцінювання результативності її функціонування.

Категорія «система економічної безпеки», що розглядається стосовно певного об'єкта (держави, регіону, підприємства), є, поряд з категорією «економічна безпека», фундаментальною категорією економічної безпекології. Але єдності науковців і щодо тлумачення змісту категорії «система економічної безпеки» немає. О.В. Ілляшенко наявні визначення змісту категорії «система економічної безпеки» поділила на чотири групи: як комплекс взаємопов'язаних заходів різноманітного характеру, які мають здійснюватися з метою захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз; як сукупність елементів (об'єкт та суб'єкт економічної безпеки, механізм забезпечення безпеки, наукова теорія безпеки, політика і стратегія безпеки, засоби, методи забезпечення безпеки, концепція безпеки підприємства тощо); як сукупність функціональних складових системи; як діяльність структурного підрозділу підприємства, функціями якого є забезпечення економічної безпеки підприємства [11]. Ознайомлення з результатами цього аналізу надає підстави стверджувати, що для майже всіх визначень змісту категорії «система економічної безпеки» характерні методологічна невизначеність, плутанина причин та наслідків, вульгарне застосування методу наукової експансії, відрив смислового наповнення поняття «система економічної безпеки» від вихідного поняття «система», а головне відсутність цілісності як універсальної ознаки системності, внаслідок чого наявні визначення змісту категорії «система економічної безпеки» не мають нового смислового навантаження.

Отже, системотворення в економічній безпекології ускладнюється не просто достатньо вагомими відмінностями у тлумаченні категорії «система економічної безпеки», а їхньою протилежністю. І саме еkleктичність визначень змісту категорії «система економічної безпеки» і достатньо розмиті його формулювання найзагальнішого характеру гальмують розвиток цього напрямку економічної безпекології. Адже саме такі наявні тлумачення зумовлюють невизначеність вихідного положення системотворення в економічній безпекології і не дозволяють сформулювати умови його дослідження. В цілому є підстави стверджувати, що застосування системної методології в економічній безпекології поки що методологічно не вирішено.

Проте не можна не відзначити появи серйозніших підходів до тлумачення змісту категорії «система економічної безпеки». Так, О.В. Ілляшенко розглядає систему економічної безпеки підприємства як сукупність організаційних стосунків суб'єктів захисту, які відображають логіку їхньої поведінки при здійсненні взаємопов'язаних цільових дій організаційно-правового та економічного характеру для захисту об'єктів безпеки підприємства з використанням різноманітних способів відповідно до прийнятої на підприємстві концепції економічної безпеки та відповідної політики, що реалізує її положення [11].

Проблемним в економічній безпекології на рівні підприємства слід визнати управлінський аспект. У численних публікаціях з цього питання невизначеним залишається об'єкт управління, тобто немає відповіді на запитання «чим управляємо»: економічною безпекою підприємства (наприклад, [9,18]) або системою економічної безпеки підприємства (наприклад, [4,13]). Можна припустити, що управляти можна як економічною безпекою підприємства, так і системою економічної безпеки підприємства. Але якщо систему економічної безпеки підприємства логічно визнати об'єктом управління, виходячи з того, що будь-яка економічна система є об'єктом управління, то щодо економічної безпеки підприємства, таке визнання видається сумнівним. Автори численних публікацій з управління економічною безпекою, як правило, не показують, що економічна безпека підприємства є об'єктом управління та його особливості. Навіть такий серйозний дослідник як О.М. Ляшенко вважає управління економічною безпекою підприємства процесом узгодження інтересів та протистояння загрозам [18, с. 157]. Таке визначення поняття «управління економічною безпекою підприємства» за змістом дуже схоже з поняттям «забезпечення економічної безпеки підприємства». Але О.М. Ляшенко хоча б приділила увагу змісту поняття «управління економічною безпекою підприємства» (з ним можна погоджуватися або спростовувати), тоді як в інших публікаціях економічну безпеку підприємства визнано об'єктом управління за умовчанням аксіоматично, а управління економічною безпекою підприємства розглядається як апіорі відоме і всіма визнане, а тому – без будь-яких пояснень.

На нашу думку, є великі сумніви щодо можливості управляти економічною безпекою підприємства. Складається враження, що управління як вид діяльності «відібрали» у системи економічної безпеки підприємства. Адже можливість управління економічною безпекою підприємства, тобто визнання економічної безпеки підприємства об'єктом управління, має виходити зі змісту поняття «економічна безпека підприємства», який визначальною мірою залежить від статусу цього поняття [15]: стан підприємства, який описується сукупністю параметрів або характеристик; умова діяльності підприємства; нагальна потреба підприємства; вид діяльності підприємства (сукупність дій, які дозволяють забезпечити або зберегти стан безпеки, якщо взаємодія суб'єкта господарської діяльності із суб'єктами зовнішнього середовища має небезпечний або руйнівний

характер). Цим переліком статус поняття «економічна безпека підприємства» не вичерпується, очевидно, подальші дослідження в економічній безпекології допоможуть знайти й інші статуси. І тут виникає запитання: чим з перерахованого можна управляти: станом, потребою, умовами або видом діяльності? Позитивно відповісти на це запитання можна лише стосовно виду діяльності, але якщо розглядати економічну безпеку підприємства як вид діяльності, то метою цієї діяльності є її забезпечення. Тоді об'єктом управління є процес – забезпечення економічної діяльності підприємства.

Плутанина, що виникає з вибором об'єкта управління - економічна безпека підприємства або система економічної безпеки підприємства – зумовлена в тому числі, на наш погляд, суттєвими прогалинами у дослідженні природи економічної безпеки підприємства, результатом чого сьогодні є величезне різноманіття визначень змісту поняття «економічна безпека підприємства». Наявні визначення поняття «економічна безпека підприємства» є підстави вважати дуже спрощеними, внаслідок чого немає можливості отримати уявлення про передумови виникнення цього феномена. Пояснювати необхідність у забезпеченні економічної безпеки підприємства ворожнечею зовнішнього середовища, на наш погляд, означає суттєве спрощення досліджуваного явища.

На користь позиції авторів - об'єктом управління може бути лише система економічної безпеки підприємства – свідчить також відсутність обґрунтованих напрацювань щодо підходу до управління економічною безпекою підприємства. Найчастіше управління будь-яким об'єктом здійснюється за функціональним підходом, відповідно до якого в управлінні, наприклад, підприємством виділяють функції управління. До традиційних функцій управління належать планування, облік, аналіз, контроль, мотивація, організація. Якщо економічна безпека підприємства є об'єктом управління, яке здійснюється за функціональним підходом, то як виконуються традиційні функції управління? Якщо традиційні функції управління не розглядаються в управлінні економічною безпекою, то якими є функції управління економічною безпекою? Навіть аналіз є, на наш погляд, функцією системи економічної безпеки підприємства (а не управління системою). У цьому контексті застосування функціонального підходу до управління системою економічної безпеки демонструє більш прийнятні результати, принаймні є уявлення про реалізацію традиційних функцій управління. Інша справа, що склад таких функцій може відрізнятися від традиційних – від деяких функцій можна відмовитися, а нові функції увести.

У світлі сказаного найбільш ймовірними напрямками розвитку економічної безпекології бачаться такі: або розроблення підходів до управління економічною безпекою підприємства з урахуванням вибраного її статусу (стан, потреба, умова або вид діяльності), або відмова від управління економічною безпекою підприємства як такою через принципову неможливість визнати економічну безпеку об'єктом управління.

Окремо слід зупинитися на проблемі оцінювання економічної безпеки. Важливість оцінок економічної безпеки системи будь-якого рівня безсумнівна, саме такі оцінки виступають підставою прийняття рішень не лише щодо забезпечення економічної безпеки, а й можливостей розвитку системи, визначення необхідних ресурсів, створення та використання резервів системи, оцінювання ефективності системи економічної безпеки та діяльності відповідного підрозділу підприємства.

Оцінювання економічної безпеки підприємства належить до тих питань економічної безпекології, щодо яких існують численні дослідження, але поки ще не лише не існує прийнятої методики оцінювання, а й підходи до оцінювання

остаточно не сформувалися. Взагалі складається враження про втрату інтересу науковців до оцінювання економічної безпеки, а у сучасних публікаціях згадуються напрацювання давно минулих років.

Сьогодні існують кілька підходів до оцінювання економічної безпеки підприємства: функціональний, індикаторний, експертний та ін. [16]. Підхід до оцінювання економічної безпеки підприємства розуміється як сукупність прийомів та способів вимірювання рівня економічної безпеки. Кожен з наявних підходів базується на використанні відповідного інструментарію, кожному з підходів властиві свої достоїнства і обмеження, але жоден з них не визнаний досконалішим порівняно з іншими. Внаслідок абсолютно різної інструментальної бази наявні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства не конкурують між собою. Можна говорити лише про різний ступінь розробленості підходів та їхнього поширення.

Найбільш розповсюдженим в оцінюванні економічної безпеки підприємства є функціональний підхід. Хронологічно він з'явився першим, багато у чому повторюючи та копіюючи наявні підходи до квантифікації інших явищ або процесів в діяльності підприємства. Методика оцінювання економічної безпеки підприємства за її функціональними складовими передбачає:

- виділення складових економічної безпеки підприємства (щодо переліку яких немає єдності поглядів, іноді воно просто повторюють функціональні підсистеми управління підприємством);
- вибір (найчастіше) або конструювання (значно рідше) показників, що характеризують економічну безпеку підприємства за кожною функціональною складовою (немає єдності думок щодо переліку показників, опис з їхнім використанням саме економічної безпеки підприємства часто викликає сумніви);
- шкалювання різних за характером (абсолютні та відносні) та вимірниками показників для приведення їх до однакового виміру;
- визначення комплексних показників економічної безпеки за кожною з вибраних функціональних складових шляхом згортки нормалізованих одиничних показників (немає не лише єдності думок, але й будь-яких критеріїв та ознак для виділення вагомості одиничних показників);
- визначення інтегрального показника економічної безпеки підприємства шляхом згортки комплексних показників за кожною з вибраних функціональних складових.

Описана у загальних рисах методика оцінювання економічної безпеки підприємства найчастіше зустрічається у дослідженнях з економічної безпеки підприємства. Певною мірою це зумовлено очевидними перевагами методики, серед яких слід зазначити на такі: звичний хід оцінних розрахунків, їхня простота; можливість використати для визначення комплексних показників одиничні показники, які є у звітності підприємства, або для розрахунку яких є необхідні дані; можливість вибору показників або їхнього конструювання; можливість використати декілька показників.

Проте, на наш погляд, недоліки описаної методики оцінювання економічної безпеки підприємства є більш суттєвими і зумовлюють необхідність відмови від цієї методики або вкрай обмеженого її використання. Таке твердження зумовлено тим, що:

- нормалізація значень одиничних показників та наступні дві згортки призводять до значного відриву отримуваних оцінок економічної безпеки від її реального стану;

- у методиці використовуються ретроспективні значення показників, внаслідок чого отримувани оцінки економічної безпеки становлять інтерес для

аналітичної діяльності, але практично непридатні для прийняття поточних управлінських рішень (не кажучи вже про стратегічні) та рекомендацій служби (відділу) економічної безпеки щодо діяльності підприємства;

- відсутні обґрунтовані рекомендації стосовно визначення показників, які якнайточніше характеризуватимуть кожну зі складових економічної безпеки підприємства;

- труднощі виникають з окремими показниками, які не мають загальноприйнятого значення, оскільки при визначенні рівня економічної безпеки важливу роль відіграють не лише вибрані показники, а й їхні граничні значення;

- суттєвим недоліком є складність визначення впливу на рівень економічної безпеки якісних характеристик, наприклад, репутації підприємства, рівня довіри до нього контрагентів, відданості персоналу та ін.

Функціональний підхід до оцінювання економічної безпеки застосовується не лише на рівні підприємства. Так, в Україні з 2007 року прийнято до використання Методику розрахунку рівня економічної безпеки України [19] (затверджена наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р.) Методику побудовано за функціональними складовими безпеки (макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча). У цій методиці при упорядкуванні одиниць сукупності виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку.

У методиці розрахунку рівня економічної безпеки України передбачено такі етапи конструювання інтегральної оцінки економічної безпеки: формування множини індикаторів; визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів; нормалізація індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегрального індексу. Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії «адитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації.

Другий з числа аналізованих підходів оцінювання економічної безпеки підприємства – індикаторний – є достатньо відомим. Г. Атаманов вважає, що у теорії економічної безпеки методологія аналізу та оцінювання економічної безпеки з використанням показників-індикаторів є найбільш розробленою та презентованою [1]. Погоджуючись із другою оцінкою Г. Атаманова оцінювання економічної безпеки з використанням показників-індикаторів, є підстави заперечувати першу.

Індикатор позначає граничне - мінімальне або максимальне - значення показників. З використанням системи індикаторів можна оперативно аналізувати стан економічної безпеки країни, регіону або підприємства (інша справа, що переважно у ретроспективному аспекті). Але у сучасних публікаціях з оцінювання економічної безпеки з використанням показників-індикаторів йдеться переважно про індикатори-показники або їхні граничні значення для економічної безпеки держави (наприклад, [2,5,22]) або регіону (наприклад, [14,17,20]). Пропонована Є.Д. Кормішкіним система містить 68 індикаторів, значення яких створюють інформаційне підґрунтя для діагностики кризового стану економічної безпеки регіону [17]. Розроблену у [14] систему індикаторів побудовано таким чином, що з її використанням можна оцінити не лише економічну безпеку регіону, але й рівень його тіньової економіки, тому що при формуванні груп індикаторів економічної безпеки регіону враховано особливості методів, що найчастіше використовують для визначення рівня тінізації економіки у цілому та за окремими

її видами (або сферам) - метод «витрати населення - роздрібний товарообіг», монетарний та «електричний» методи, метод збитковості підприємств.

У Росії та Україні виділено типові макроекономічні індикатори економічної безпеки країни і встановлено їхні нормативні граничні значення. У Росії широкого поширення, у тому числі й в офіційних документах (зокрема, у офіційних документах Ради Федерації РФ), одержали показники економічної безпеки, підготовлені С.Ю. Глазьевим [6]. Незважаючи на офіційне визнання цієї системи показників, авторитетними вченими висловлені сумніви щодо придатності цих показників для аналізу будь-яких економічних проблем внаслідок тотального незбігу даних офіційної російської статистики з реальним станом російської економіки [10]. А. Ілларіонов відзначив, що показники С.Ю. Глазьева неможна використати в аналізі проблем економічної безпеки ані з теоретичної, ані з практичної точки зору, а стан економічної безпеки (економічної небезпеки) характеризують інші показники.

В оцінюванні економічної безпеки підприємства індикаторний підхід застосовується значно рідше [8,12,23]. І навіть тоді, коли автори заявляють про використання індикаторів та критеріїв економічної безпеки, зрештою послідовність оцінювання зводиться до функціонального підходу (наприклад, [23]).

Індикаторний підхід до оцінювання економічної безпеки видається простим у використанні. Але ця простота є оманливою. Насправді використання цього підходу є простим за умови досконалої методичної бази визначення та постійного уточнення значень індикаторів економічної безпеки того чи іншого об'єкта безпеки. Б.А. Райзберг описав проблеми у використанні індикаторного підходу в оцінюванні економічної безпеки, які зводяться до такого:

- коло індикаторів економічної безпеки системи будь-якого рівня не можна встановити однозначно, між різними індикаторами існують причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності, у зв'язку з чим рівною мірою можуть використовуватися різні сукупності індикаторів;

- граничні величини індикатора економічної безпеки можуть залежати від значень інших індикаторів, у зв'язку з чим необхідно встановлювати індикатори з урахуванням їхнього взаємозв'язку індикаторів;

- фактично не існує жорстко відомого, задалегідь задуманого порогу, при перетині якого система одразу ж потрапляє у безповоротний кризовий стан. Системам економічної природи властива наявність граничної смуги, критичної зони, в межах якої вірогідність виникнення кризового стану стає відчутно високою. Система здатна перебувати в цій небезпечній зоні без повної втрати стійкості впродовж певного періоду, тривалість якого залежить від наявності резервів і міри живучості системи;

- сукупність одночасно аналізованих індикаторів безпеки можна скоротити, виділяючи з економічної безпеки її окремі види, частини, такі як фінансова, бюджетна, податкова, кредитна безпека, і визначаючи групи індикаторів, що відповідають їм [21, с. 363-365]).

Отже, Б.А. Райзберг позначив головні проблеми в індикаторному підході до оцінювання економічної безпеки на будь-якому рівні, існування яких не дозволяє отримувати достовірні оцінки економічної безпеки – якість індикаторів, їхній взаємозв'язок (взаємовплив) та визначення коридору відхилень значень фактичних показників від індикаторів. До позначених Б.А. Райзбергом проблем слід додати ретроспективні значення використовуваних показників. Справа в тому, що з метою зменшення трудомісткості інформаційного забезпечення розрахунків та часу на оброблення інформації дуже часто індикаторами

вибираються економічні та фінансові показники діяльності підприємства. Відповідно, їхні ретроспективні значення використовуються у порівнянні з індикаторами, що дозволяє оцінити економічну безпеку (країни, регіону або підприємства) у минулому періоді, і, якщо індикатори визначено з урахуванням наданих вимог, спричиняє некоректність порівняння (індикатори визначено для умов поточного періоду, а фактичні значення показників описують результати діяльності підприємства минулого періоду).

Проте сьогодні серйозні результати у розв'язанні проблем індикаторному підході до оцінювання економічної безпеки на будь-якому рівні є підстави вважати відсутніми. Як і у минулі роки, кожен з авторів набирає склад індикаторів (особливо на рівні регіону та підприємства) на свій розсуд, серйозні обґрунтування складу індикаторів, їхня перевірка на мультиколінеарність та відповідність вимогам, що сформульовано Б.А. Райзбергом, як правило, не виконуються. Саме це дозволяє стверджувати, що використовувані сукупності індикаторів для оцінювання економічної безпеки на будь-якому рівні далеко не завжди можна вважати системою (радіше, комплексом), а оцінки економічної безпеки на будь-якому рівні, і особливо на рівні підприємства, не можна вважати достовірними.

Отже, функціональному та індикаторному підходам властиві спільні риси: використання ретроспективних показників, невирішеність питання їхнього відбору та усунення мультиколінеарності, приблизність і навіть умовність оцінок економічної безпеки. При застосуванні цих підходів не зовсім зрозуміло, що ж, власне оцінюється: стан економічної безпеки, міра захищеності, об'єкти захисту тощо (не можна визнати коректність виразу «оцінювання рівня економічної безпеки», адже рівень вже є результатом оцінювання або необхідно говорити про визначення рівня). Відбувається це тому, що розвиток оцінного напрямку в економічній безпекології відбувався за відсутності вирішення дуже важливих питань: природа економічної безпеки, зв'язок її тлумачення з природою підприємства, врахування людського чинника тощо. Прискорений розвиток оцінного напрямку в економічній безпекології зумовлений, на наш погляд, оманливою простотою отримання оцінок, захопленням наукової експансії методів та методик оцінювання з інших сфер діяльності підприємства (а наукова експансія має свої межі), відсутністю критичного оцінювання її результатів. Проте критична оцінка функціонального та індикаторного підходів зовсім не означає необхідність відмови від них. Ці підходи ще не вичерпали свого потенціалу, необхідний їхній подальший розвиток.

В оцінюванні економічної безпеки підприємства вважаємо за доцільне звернути увагу на методи матричного підходу, які поки ще широкого застосування у цій галузі не отримали. Методи експертного оцінювання в економічній безпекології широкого застосування не знайшли, ймовірно, тому, що є можливість використання оцінних показників. Як відомо, ці методи використовуються там, де можливість застосування оцінних показників обмежена, наприклад, в оцінюванні ймовірності реалізації загроз та їхнього впливу на діяльність підприємства або можливих наслідків реалізації загроз. Недоліки та обмеження методів експертного оцінювання (недостатня кваліфікація спеціалістів, суб'єктивізм при прийнятті рішень, можливий вплив одного спеціаліста на решту членів групи, неякісно підготовлені запитання для опитування тощо) відомі і так само виявляються й в оцінюванні економічної безпеки підприємства.

У матричному підході використовуються алгоритмізовані методи, які базуються на логічних посилках та висновках. Методи матричного підходу є

доволі зручними і відносно нескладними у використанні, забезпечують отримання швидкого результату без великих витрат, дозволяють отримати хоча і загальну, але достатньо точну оцінку ситуації, чим і пояснюється їхнє поширення в управлінні, зокрема, у стратегічному плануванні та маркетингу (наприклад, матриці BCG, багатокритеріальні матриці - матриця McKinsey, матриця Shell, матриця Г. Дея, матриця Д. Монієсона, матриця Мак Нейма, матриця Хекса-Меджлафа). Застосування цих методів дає добрі результати, коли процеси важко піддаються моделюванню або показники є слабоформалізованими або взагалі не підлягають формалізації.

Матричні методи дозволяють підходити до аналізу найбільш системно, упорядковуючи як складові елементи системи, так і взаємозв'язки між ними. Зв'язки і елементи можуть розглядатися у статичі або динаміці [3, с. 263]. Доволі широке розповсюдження матричного підходу в управлінні зумовило формування певних закономірностей у його застосуванні, які необхідно врахувати в оцінюванні економічної безпеки підприємства.

Матриці поділяються на чотири групи: з чотирьох, дев'яти, шістнадцяти і більше шістнадцяти клітинок. Чим більше клітинок містить матриця, тим вона складніша та інформативніша. У сучасному матричному аналізі за характером інформації матриці поділяються на кількісні та смислові [7, с. 363-365]).

Різноманітні матриці дозволяють досліджувати різноманітні аспекти економічної безпеки підприємства. Так, з використанням відповідних матриць можна отримати, наприклад, оцінки відповідності бажаного рівня (стану) економічної безпеки та можливостей підприємства.

Окремо слід зазначити на можливості в оцінюванні економічної безпеки підприємства матриці SWOT-аналізу, одного з найпоширеніших видів аналізу в стратегічному управлінні, який, щоправда, і визнається не всіма дослідниками. Методика SWOT-аналізу у сучасній літературі викладається по-різному. SWOT-аналіз є загальною схемою, алгоритмом загального призначення, використання якого дозволяє отримати також загальні результати. Її використання в оцінюванні економічної безпеки підприємства надає можливість виявити та структурувати загрози економічній безпеці підприємства та можливості їхнього попередження або подолання, сильні і слабкі сторони підприємства, що впливають на забезпечення економічної безпеки підприємства. Результати SWOT-аналізу дозволяють побачити загальну ситуацію щодо економічної безпеки підприємства і можуть знайти використання у формуванні векторів безпекозабезпечувальної діяльності підприємства та її ресурсного забезпечення.

Кожна матриця надає можливість оцінювати економічну безпеку підприємства з окремої позиції, а тому не створює повної картини. Тому йдеться про формування сукупності матриць в оцінюванні економічної безпеки підприємства.

Для використання матричного методу необхідно:

- вибрати види матриць;
- розробити правила побудови матриць;
- визначити перелік реальних загроз, які мають значний вплив на економічну безпеку підприємства;
- визначити перелік реальних захисних інструментів (способів), які може застосувати підприємство;
- вибрати (або розробити) методи узагальнення результатів матричного аналізу, виконаного з використанням окремих видів матриць.

Оскільки кожна матриця дозволяє оцінити певний аспект економічної безпеки підприємства, то у матричному підході необхідно використовувати

декілька, можливо, різних матриць. Саме такі оцінки дозволять наочно побачити тенденції в економічній безпеці підприємства і дійти відповідних висновків.

І, насамкінець, кілька слів про проблему поєднання теоретичного і практичного аспектів економічної безпекології. Сьогодні необхідність уваги до економічної безпеки підприємства усвідомлюється не лише науковцями, але і практиками. Але дотепер немає розв'язання проблеми імплементації цього напрямку до управлінської діяльності на підприємствах і, відповідно, організаційних перетворень в організаційній структурі управління. Так, дотепер неясно, система економічної безпеки є однією з функціональних підсистем підприємства (поряд з маркетинговою, фінансовою тощо) або надсистемою, яка потрапляє у всі підсистеми та охоплює їх? Неясний статус системи економічної безпеки не проясняє статус аналітиків та фахівців з економічної безпеки: яким чином вони мають працювати з фахівцями інших функціональних підсистем, якими є їхні компетенції, хто несе відповідальність за досягнутий рівень економічної безпеки - фахівці з економічної безпеки чи керівництво підприємства.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У сучасній економічній безпекології існує багато проблем, які розв'язано фрагментарно або не розв'язано зовсім, тобто проблемне поле цієї науки є достатньо великим. Перелік невіршених, вирішених неповністю або невірно питань не вичерпується розглянутою у статті проблематикою. Так, до числа таких проблем не увійшли проблеми приведення у дію системи економічної безпеки підприємства та підтримування цієї дії у різних режимах, функціоналістика системи економічної безпеки підприємства, методологія виявлення та подолання загроз та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атаманов, Г.А. О некоторых методологических аспектах исследования экономической безопасности субъектов экономической деятельности. В кн.: Механизм экономико-правового обеспечения национальной безопасности: опыт, проблемы, перспективы. - Краснодар: НИИ экономики ЮФО, 2010. - С.24–34.
2. Баженова, О.В. Аналіз стану економіки України в контексті її економічної безпеки / О.В. Баженова // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сб. науч. тр. ДонНУ. - Донецк: ДонНУ, 2004. - С. 839-845.
3. Бачевський, Б.Є. Потенціал і розвиток підприємства : [навч. посіб.] / Б.Є. Бачевський, І.В. Заблудська, О.О. Решетняк. - К.: ЦУЛ, 2009. - 400 с.
4. Богма, О.С. Деякі проблеми управління системою економічної безпеки суб'єктів господарювання (інноваційний аспект) / О.С. Богма // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. - 2011. - № 4 (58). - С. 13-19.
5. Геєць, В.М. Перешкоди економічному поступу та можливі шляхи їх подолання / В.М. Геєць // Економічний часопис. - 1996. - №11. - С. 23-31.
6. Глазьев, С.Ю. Основа обеспечения экономической безопасности страны: альтернативный реформационный курс / С.Ю. Глазьев // Российский журнал. - 1997. - №1. - С. 3-13.
7. Грант, Р. Современный стратегический анализ / Р. Грант; 5-е изд.; Серия «Классика МБА»; пер с англ. под ред. В.Н. Фунтова. - СПб: Питер, 2008. - 560 с.
8. Доценко, І.О. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу підприємницьких ризиків / І.О. Доценко. Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Т. 18. Вип. 1. - Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2013. - С. 69-78.
9. Живко, З.Б. Методологія управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / З. Б. Живко. - Львів: "Ліга-Прес", 2013. - 474 с.
10. Илларионов, А. Критерии экономической безопасности. Показатели экономической безопасности по методике С. Глазьева / А. Илларионов : [электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/86483>.

11. Ілляшенко, О.В. Механізми системи економічної безпеки підприємства / О.В. Ілляшенко // The Black Sea scientific journal of academic research. - 2015. - September 2015 Volume 23. - С. 31-36.
12. Індикатори економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ffre.ru/marnamerpolmerotr.html>.
13. Кириченко, О.С. Сутність управління системою економічної безпеки суб'єктів господарювання / О.С. Кириченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. - 2012. - № 1. Т. 1. - С. 265-270.
14. Козаченко, Г.В. Властивості системи тіньової економіки та її вплив на економічну безпеку регіону / Г.В. Козаченко, М.В. Кравченко. - У кн.: Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія]; в 3-х т. Т. 3 / за заг. ред. Г. В. Козаченко. - Луганськ: «Промдрук», 2014. - С. 130–164.
15. Козаченко, Г.В. Екосент: зміст, предмет та структура / Г.В. Козаченко, Л.Є. Шульженко // Бизнес-Информ. - 2014. - №2. - С. 8-12.
16. Комплекс методичних підходів щодо оцінювання економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://helpiks.org/3-21875.html>.
17. Кормишкин, Е.Д. Экономическая безопасность региона: теория, методология, практика : [монография] / Е.Д. Кормишкин. - Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2002. - 140 с.
18. Ляшенко, О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / О.М. Ляшенко. - Луганськ: СЛУ ім. В. Даля, 2011. - 400 с.
19. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. / [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
20. Новикова, И.В. Индикаторы экономической безопасности региона / И.В. Новикова, Н.И. Красников // Вестник Томского государственного университета. - 2010. - №330. - С. 132-138.
21. Райзберг, Б.А. Государственное управление экономическими и социальными процессами : [учебн. пособие] / Борис Абрамович Райзберг. - М.: Финансы, 2010. - 412 с.
22. Черняк, О.І. Методика визначення зовнішньоекономічної безпеки України / О.І. Черняк, А.В. Ставицький // Экономическая безопасность, разведка и контрразведка. - 2002. — № 1 (1). - С. 3-7.
23. Шергіна, Л.А. Методичні засади оцінювання рівня економічної безпеки підприємства: показники, критерії ефективності / Л.А. Шергіна, Т.В. Кузнецова // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спец. вип.: у 2 ч. Економіка підприємства: теорія і практика. Ч. 2. - К.: КНЕУ, 2010. - С. 203-212.